

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

August F Schmidt: Frøs herred

Lektor Kaj Sieverts: Om dannebrogspaner

Jens Lampe: Grundtvig og Gardthausen

Anmeldelse:

Sønderjydske månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

FRØS HERRED

Af August F. Schmidt

Frøs herred, hvis nordgrænse er Kongeåen, består af sognene: Øster Lindet (3080 ha), Rødding (3227 ha), Skrave (2869 ha), Skodborg (3700 ha), Hygum (6156 ha), Lintrup (3947 ha), Hjerting (1272 ha), Gram (7872 ha), Fole (1723 ha). Af disse 9 sogne er Gram det største og Hjerting det mindste. Herredets samlede areal er 33.846 ha (338 km²). Dets folketal var i 1860: 10.016 indbyggere. 1910 var det 10.779 og i 1921: 10.726 personer. På grund af fremmedherredømme og krig var folkemængden ikke vokset nævneværdigt i perioden 1860—1921. 7/11 1950 var Frøs herreds folketal steget til 12.753.

Frøs herreds største udstrækning fra nordøst til sydvest er nu 26 km, fra nordvest til sydøst 23 km. Herredet er i alt væsentligt opdyrket land i den store skov, der i oldtiden strakte sig fra Lille Bælt og vestpå til Lintrup. På det arkæologiske kort over vort land, der ledsager *Johannes Brøndsted*s værk: Danmarks Oldtid I-III (1938—40) ser man klart den forud så vældige nordslesvigske skovs udbredelse. Der findes oldtidshøje i egnen ned langs Lille Bælt, men så er der et stort højtomt område, nærmest i trekantform, bred i øst og endende i en spids inde i landet hinsides Rødding. Der ses højgrupper fra nord ned forbi Skrave, og inde bag Hjerting begynder så de store vestjyske højområder. Fra syd kan følges en højstribe op til Jels. De allerfleste gravhøje i området er fra sten- og bronzealderen. Kun et lille antal dysser og jættestuer findes her.

Lærer *K. M. Hermansen* har i *Sønderjydske Månedsskrift*¹⁾ offentliggjort et fortrinligt af ham udarbejdet kort over Frøs herred i oldtiden. Man ser her, som hos Brøndsted, højenes fordeling i landskabet. De store højtomme områder i egnen var i oldtiden skovklædte.

Ved *Harreby* i Hygum sogn er fremdraget et gravfund fra den ældre bronzealder. Fundet er et vidnesbyrd om det høje stade, hvorpå Nordslesvigs befolkning stod omkring midten af det andet årtusinde før Kr. f.²⁾ I *Jels* sogn blev i 1935 gjort et interessant egekistefund. En plyndring af egekisten havde engang fundet sted, hvorfor dette fund ikke i betydning kan måle sig med egekistefundene fra Skrydstrup eller fra Guldhøj og Trindhøj ved Vamdrup³⁾.

Den store skov har fået navn efter bebyggelsen *Farris*. Der er endnu i egnen betydelige rester af den gamle *Farris*skov, i Frøs herred samt i Somersted og Oksenvad sogne tilsammen ca. 2400 ha⁴⁾.

Frøs herreds hedenske hovedhelligdom har uden tvivl været i *Harreby*, der i sit navn indeholder vidnesbyrd om, at her var den hellige plads, hvor folket samledes til deres hedenske gudsdyrkelse. Forleddet i *Harreby* er det gammeldanske navneord **hargh*, der betyder „stendynge“, muligvis i kul-

tisk betydning: „stenalter“ eller „tempel“. Sydlig i herredet (i Gram sogn) findes landsbyen *Tiset*, hvis forled er gudenavnet *Ti* (oldnordisk Tyr), efterleddet er oprindeligt *with*, der betyder skov. Her har man, som i Tislund sydøst herfor, i oldtiden dyrket guden Tyr. Endvidere oplyser navnet på den nedrevne kirke: *Hilding* eller *Hillund* østligst i Øster Lindet sogn ligeledes om hedens gudsdyrkelse. Forleddet *hild* forekommer i stednavne i forbindelse med Odin og Thor, og af denne grund er det blevet formodet, at ordet kan have betydningen „tømmerbygning, gudehus af træ“ eller „tribune, forhøjning“, hvorpå gudebilledet er opstillet, og hvor gudsdyrkelse og trolldom øves. Hild kan også betyde „loft af løse stænger over stalden“, måske hentede i en lund her. Men da Hillund er et gammelt kirkested, tør man formode, at Hillund kirke er blevet opført på et hedensk helligsted⁵).

Frøs herred har i tidens løb haft en meget vekslende begrænsning. Efter kong Valdemar den Anden Sejrs jordebog fra 1231⁶) har Gram og Endrup i Gram sogn ligget i Gram herred, og ligeså Møjbøl i Øster Lindet; hele dette sogn har vel også hørt til Gram herred. Også omkring 1325 ligger Gram og Endrup i Gram herred; men Øster Lindet og nu kommet til Frøs herred. Fra dette er imidlertid allerede før 1320'erne udskilt Kalvslund herred, hvortil inden for det nuværende Frøs herred Lintrup og Hjerting sogne og uden for det Hjortlund, Kalvslund og Farup kom til at høre; men de to herreder er igen forlængst blevet forenede i de fleste forhold. Gram sogn, der udgjorde hoveddelen af Gram gods, forenedes 1853 i jurisdiktionel henseende med Frøs herred. 156 tønder land i Lintrup sogn, 311 i Hjerting, 279 i Rødding, 345 i Hygum, 291 i Gram, 1612 i Fole og 1300 i Skodborg med 779 indbyggere (i 1855) hørte før 1864 til Ribe amt.

Ved fredsslutningen reguleredes grænsen imidlertid således, at disse områder kom sønden for grænsen, og ligeledes afstodes af Kalvslund sogn Hjortvad (der forud for halvdelens vedkommende hørte til Ribe amt), Bavnsgård og Ravning, der forhen allerede var slesvigske; byerne lagdes til Hygum sogn. Obbekær i Fole sogn kom derimod til Kongeriget ligesom sognene Hjortlund og Farup i deres fulde udstrækning.

Man vil forstå, at et herred, der ligger i grænseområdet af et omstridt land, bliver udsat for mange ændringer i sit jordtilliggende, og som de ovenanførte oplysninger viser, gælder dette ikke mindst for Frøs herreds vedkommende⁷).

Et vidnesbyrd om den store skovrydning, der gennem århundreder har fundet sted i Frøs herred, har vi i stednavnet *Rødding*, der betyder „rydning“.

Sognavnet *Skrave* forklares af stednavneforskerne som udledt af jysk skrave „ramme“, der lægges på en høstvogn; et lad med 4—6 opretstående pinde; en trebenet buk til at stille noget på eller lægge fjælde over; stængerne, som enspænderhesten går imellem“. Det samme ord som middelne-

dertysk Schrage „sten med krydsede ben, f. eks. en savbuk“, nedertysk Schraag „Træstel, der tjener som underlag“, højtysk Schragen, der tillige kan have betydningen „markedsbod, slagterbod“. En lignende betydningsudvikling har et par andre ord, der forekommer i danske stednavne, Hjald og Lejre(r), idet de fra betydningen „tremmeværk af en eller anden slags“ kan gå over til at betyde „tribune, forhøjning, hytte, bod“ og lignende. *Skrave* kan da tænkes som stednavn at have samme betydning som kleithra „hytte, telt“, der er sat i forbindelse med det kendte sjællandske stednavn *Lejre* (og også kan sættes i forbindelse med *Lejrskov* nord for Kongeåen), der skulle betyde „hytterne“.

Da *Skrave* mark og kirke ligger lige umiddelbart syd for Københoved, der ifølge sit navn er en markedsplads, kunne der her på *Skrave* mark i markedstiden have været opstillet interimistiske boder. Forleddet i navnet *Københoved* er det gammeldanske *køping* „handelsplads, købstad“. Da *Københoved* aldrig har været nogen handelsplads af større format, har købing vel her betydningen „markedsplads“.

Skrave og *Københoved* er ejendommelige sproglige vidnesbyrd om gamle kulturforhold her ved Kongeåen, vel sagtens i den ældre middelalder. Belligenheden midt inde i Jylland har forhindret, at en købstad her har kunnet fremstå, i modsætning til købingerne ude ved fjordene. I Varde har vi dog et bevis på, at en købstad i gammel tid har kunnet vokse frem et stykke inde i landet og ved en stor å. Varde havde også bedre betingelser for at vokse, den havde ikke lang afstand til det åbne hav og ingen konkurrenter i nærheden. *Københoved* havde både Haderslev, Ribe og Kolding som konkurrenter, og store skovstrækninger i syd afgrænsede oplandet ret stærkt. Kongeåen har naturligvis haft sin betydning for den lille handelsplads, som her har været. Nu er de to landsbynavne de eneste minder om stedets handelsmæssige stilling for adskillige århundreder siden⁸).

Skibelund, som ligger nord for *Københoved* og hinsides Kongeåen, har nok navn efter, at man har hugget skibstømmer der⁹). Navnet har ingen forbindelse med den bådesejls, der formentlig har fundet sted på Kongeåen (*Skodborg* å)¹⁰).

Frøs herred hører i det væsentlige til det nørrejske sprogområde, idet Kongeådalen ikke udgør noget dialektskel. Den sproglige grænse mellem Nørrejylland og Sønderjylland er vistnok tidligt fra tiden efter vikingetogene, og den følger omtrent den nordligste gamle vej fra Ribe til Haderslev fjord og Gennerbugten *sønden* om den fordums så store *Farrisskov*. Af de sproglige forhold kan man drage den slutning, at skovegnen væsentlig er opdyrket *nordfra*, og har der været noget skel i østen, er dette blevet slettet ved, at skoven er blevet til bygd. Nord for sprogskellet siger folk „a“ om sig selv, *sønden* for „æ“.

Fra middelalderen kendes flere *voldsteder* i Frøs herred. Der ligger således et syd for *Øster Lindet*, hvor Jels å falder i Gram å. Vestpynten af en

langstrakt, kratbevokset bakkehalvø er afskåret ved en buet, smal grav, så at der er dannet en uregelmæssig, femkantet borgbanke med diagonaler på ca. 40 m og omgivet af enge. 1638 og 1809 kaldes pladsen *Kongens Holm*, og endnu sidstnævnte år fandtes mur- og kampesten i grunden. Nu hedder pladsen *Holmen*. 1809 omtales desuden to andre voldsteder i samme sogn. På et sted, *Elmtved*, nævnes en høj banke med mur- og kampestensrester, omgivet af grave, og i sammenhæng hermed en mindre forhøjning, altså et borganlæg af tvedelt, senere middelalderlig type.

I *Skodborg* sogn påvises på sognebyens østlige bymark et gammelt voldsted, *Dresvold* (1683 Drissholl), en høj, der så sent som i 1808 var omgivet af 2 m høje volde. Sydvest for Skodborg på Langager har man fundet rester af en stenbro, der muligvis kan sættes i forbindelse med bebyggelsen *Bejstrup* (Biskopstorp), der var gods, som tilhørte ribebispen. 1298 berettes, at biskop Kristjern i Ribe skænkede en gård i Skodborg til en skole i Ribe. Tomten i tilknytning til ovennævnte stenbro er nu ganske sløjfet¹¹).

Tæt nord for Sønderholm i *Hygum* sogn har ligget et voldsted: *Holm* eller *Sønderholm*, der nu er helt ukendeligt. Det skal have været en kreds-rund banke, omgivet af grav og ydervold. På tomten findes murbrokker. 1231 havde kongen 2 mark guld i Holm. Gården blev 1518 af kannik Niels Friis i Viborg, Jep Friis til Lyngholm og Mogens Thomsen til Damsgård pantsat til Christian II og tilhørte 1543 Christian Freese. 1586 solgte Gabriel Skinkel til Søholm den for 4000 daler til Frederik II.

Fole sogn har også sit voldsted, benævnt *Torntved*, liggende i engene nord for Gram å og nu næsten helt ukendeligt. På stedet er fundet mursten og tagsten, og der er optrukket nedrammede pæle. 1580 betalte bønderne i Fole og Ganderup en egen afgift af Torntvedmark, hvilket peger hen til, at lokaliteten har sin særlige historie, som det nu vil blive vanskeligt at udrede.

De anførte voldsteder angiver pladser, hvor der har været småborge, antagelig tilhørt lavadelen. Disse borge er nu forlængst — som talrige andre lignende rundt om i Danmark — forsvundne. I Frøs herred er nu kun en borg tilbage af middelalderlig oprindelse: *Gram slot*. 1347 nævnes Jonas Iversen Vind til Gram. Den ældste del af det nuværende slot er sikkert fra første halvdel af det 16. århundrede.

Et par ret ejendommelige *forskansninger* eller *befæstningsanlæg* findes også i vort herred. Således så man endnu i 1809 på *Møjbøl hede* i Øster Lindet sogn kendelige spor af en forskansning, der fra øst til vest var 50 m lang og fra nord til syd 32 m bred. Der oplyses intet om anlæggets plan, men det siges, at volden var ca. 2,5 m høj og 3—4 m bred. Rimeligvis har stedet været en *folkeborg*, hvor egnens beboere søgte til, holdt sig skjult og forsvarede sig i fredstider.

I *Fæsted hede* (Hygum sogn), tværs over bakkehalvøen, der begrænses af Fæsted mose og enge ude mod vest — tværs over Haslund krat fra Fæ-

sted mose til Fæsted enge ved Kalvslund — findes levninger af en ejendommelig befæstning med retning nordøst til sydvest. Det fortælles, at omegnens beboere forskansede sig dér under svenskekrigen i 1659. *Thøste Thøstesen*, der i sin bog: *Fra Hygum Sogn* (1928), 29, omtaler befæstningen, føjer til, at sagkyndige mener, at sådanne gamle volde, hvoraf der findes flere i vort land, er langt ældre og stammer helt fra middelalderen. I Traps Danmark er intet nærmere udtalt om befæstningen. Thøstesen meddeler endvidere, at rester af en vold som den just omtalte findes i *Hjortvad krat* noget østligere og på den anden side af åen.

Medens voldsteder fortrinsvis ligger ved å og eng — steder, hvor de er naturligt befæstede — har forskansningerne deres plads i heder, afsides fra landsbyerne, hvilket er let forståeligt, idet befolkningen her ville yde modstand på områder, hvor der ikke kunne gøres skade på hjem og løsøre.

Af andre middelalderminder kan nævnes *kirketomterne*. Der påvises således en kirketomt i Øster Lindet sogns østligste parti. Tomten af den her nedrevne kirke, *Hilding* eller *Hillund*, omtales 1809. Da hævdede den sig over den omgivende mark. Tomten var fyldt med bygningssten, ligesom man kunne skelne kirkegårdsdiget. Nu er alt udjævnet. Da kirken ikke nævnes i kirkelisten i „Ribe Oldemoder“, må den være nedlagt før ca. 1325.

Dover kirke i Lintrup sogn må være blevet opført i den ældre middelalder. Den har ligget umiddelbart vest for vejen gennem Dover, der findes nordøst i sognet. Kirken nævnes som øde allerede i „Ribe Oldemoder“s kirkeliste ca. 1325. Muligvis har pest hærget byen, hvorfor en kirke ikke har kunnet opretholdes i en måske omtrent mennesketom landsby. 1841 meddeles, at ruinerne af den gamle kirke endnu er at se, ligesom også grundvolden af kirkediget da var synligt. Da grundstene i forrige århundredes slutning blev opbrudte, kunne det erkendes, at bygningen havde været ca. 20 m lang og 10 m bred (altså en stor kirke), og man kunne skelne både kor og tårn. På kirkepladsen findes endnu kvadersten. Det bør tilføjes, at i første udgave af Traps Danmark (1864) anføres, at Dover kirke skal være blevet ødelagt af fjendehånd. Navnet Dover kan antages oprindeligt som navneord nærmest at betyde „højdedrag med dybe kløfter“. Alle Dovernavne ligger i bakket terræn.

Mest kendt af de nordslesvigske kirketomter er *Hellig Thøgers kirke* i Gram sogn. Denne kirke, der gjaldt for *Enderup*, var viet til *St. Thøger*, der var fra Thüringen og døde 1065. Han blev senere Thylands helgen, og der kendes endnu fra denne landsdel sagn om ham. Nogen pavelig anerkendelse synes han ikke at have fået. Han havde en del kirker og hellige kilder viet til sit navn nord for Limfjorden, men kun to syd for denne fjord: *St. Thøger Kilde* i Hygum sogn ved Lemvig samt kilden og kirken i *Enderup* i Frøs herred. Kilden ved hans kirke i Gram sogn bærer vel ikke hans navn, den benævnes blot „Helligvand“, men den har naturligvis været viet til ham. *Hellig Thøgers kirke* i *Enderupskov* nævnes i „Ribe Oldemoder“

og nedlagdes i Frederik II's tid (1559—88). Dens plads vises endnu vest for Enderupskov i et særegent storladent og alvorligt landskab. Her blev o. 1930 foretaget gravninger under Hugo Matthiessens ledelse. På stedet er rejst en mindestøtte med indskriften: „Her stod Hellig Thøgers kirke fra 1200—1600“. Bygningen har været orienteret efter verdenshjørnerne, den var ca. 25 m lang og ca. 12 m bred, uden tårn og opført af rå kampesten. Vest for kirkebakken mellem to gravhøje fandtes helligkilden, hvis helbredende vand lokkede folk til stedet. Hvis kilden er den ældste, et hedensk offervæld, kan denne have givet anledning til kirkens opførelse på det af-sides sted. Det er dog måske mest tænkeligt, at forestillingen om kildens lægedoms-kraft er opstået som følge af, at kirken var indviet til St. Thøger¹²).

★

Gram slot og gods kom i århundredernes løb til at præge egnen stærkt¹³). Bønderne kom til at høre under godset, men derfor levede de naturligvis deres eget liv rundt i de små *landsbyer*, som havde deres *lokale selvstyre* under ledelse af en *oldermand*, der fungerede et år ad gangen. I mange landsbyer fik man i det 16.—17. århundrede nedskrevet udførlige *landsbylove* eller *grandevedtægter*, der giver gode, detaljerede oplysninger om forholdene i landsbyerne i fællesskabets tid.

Næst efter *Als*¹⁴) er *Frøs herred* den del af Sønderjylland, hvorfra der kendes flest landsbylove. Der vides nu besked med 9 landsbylove (de såkaldte *vider* og *vedtægter*) fra dette herred. Hertil kommer en *sognefogedinstruks* fra 1813 fra Skodborg sogn. Af disse landsbylove er den fra *Harreby* i Hygum sogn den ældste, fra 1601 og er på 7 §§. Den næstældste er *Rødding bylov*, fra 1671 (18 §§). En yngre *Rødding bylov* er fra 1693 og indeholder ikke mindre end 36 §§. *Vedtægten fra Langetved by* er fra 1694 (10 §§). *Københoved bys lov* er fra 1703 (25 §§). *Vedtægten fra Hjerting sogn* er fra 1696 (21 §§). *Gramby's* fra 1740 (37 §§). *Tiset bylov* i Gram sogn fra 1742 (72 §§). *Fole og Ganderup* fra 1689 (20 §§) og fra 1740 (5 §§). *Skodborg grandevide* er fra 1751 (44 §§)¹⁵).

Den største af de udgivne landsbylove er den fra *Tiset*. Viden herfra, såvel som de andre *vider*, indeholder særlig mange bestemmelser om *markfreden*¹⁶). *Tiset vide* har i § 53 en bestemmelse om ransagning i byen, hvis nogen har begået tyveri. Den noget uklart affattede paragraf finder sin forklaring i kong Valdemar II's *Jyske Lov* fra 1241¹⁷). Heraf lærer man, at landsbylovene undertiden til forudsætning har vore middelalderlige danske landskabslove (såvel som *Danske Lov* af 1683). Dette viser, at landsbyernes *vider* og *vedtægter* indgår som nyttige led i det kompleks af love, der i ældre tid var med til at opretholde skik og orden i det danske land.

Læser man i vore landsbylove, bliver man gjort bekendt med forhold, der er ganske anderledes end dem, vi nu lever under og styrer de enkelte sogne efter. Da det er lærerigt at drage sammenligninger mellem før og nu, er det

af ikke ringe interesse at erfare, hvad de gamle love kan lære os. De oplyser os om fordums fattige tider, hvor enhver i landsbyen var undergivet bestemte regler. Nogen frihed eller anledning til personligt initiativ skænkede landsbystyret ikke den enkelte bymand. Det var først med fællesskabets ophævelse (kort før 1800), den enkeltes dygtighed kom til sin ret. Landsbylovene er af stor lokalhistorisk og kulturhistorisk værdi, hvorfor de mange fremdragne fra vort landområde yder vigtige bidrag til Frøs herreds ældre historie¹⁸).

Til kundskab om livet i de gamle landsbyer tjener ligeledes de mange *folkeminder*, der er indsamlet i herredet. I disse findes oplysninger om dagligliv, skikke, bygninger, fester og højtider, sagn, viser, rim og remser m. m. Folkeoverleveringen er især indsamlet af lærer M. J. Skov, pastor Johan Zerlang, skovrider Emil Lund og Evald Tang Kristensen¹⁹). Hertil kommer så de *lokalhistoriske arbejder*, der skyldes mænd som K. M. Hermansen, Mads Gram, A. J. Marcussen, Peter Eliassen, Hans Pilegaard, Thøste Thøstesen, Hans Kau samt arkivar Caroline E. Andersen²⁰). Ja, adskilligt flere navne kunne endnu nævnes, men de anførte får være nok til bevis på, at der er blevet arbejdet flittigt med Frøs herreds historie, selv om meget herfra endnu er ganske uudforsket²¹).

Når vi betænker vor tids gode færdselsveje og glimrende trafikmidler i Frøs herred, kan det vist nok have sin interesse at stifte bekendtskab med et afsnit af et brev, som Ribe-historikeren *Peter Adler* 1. juli 1829 skrev til sin ven, historikeren *P. V. Jacobsen* i København „I Pindseferien foretog jeg mig en drabelig Spadseretur, som har gjort mig berømt her i Byen, om jeg ikke var det før. Tag dit Amtskort for Dig, om Du har noget. Om Løverdagen marscheret fra Ribe til Haderslev, 6¹/₂ tyske Mil, Søndagen beset Haderslev, om Eftermiddagen kjørt til Kristiansfeld med en Probenreuter, der beset Hernhutkomersen, om Aftenen taget til Aller, der overnattet, om Morgenen beset den særdeles skønne Egn der (item om Natten hørt den første jydsk Nattegal), Kl. 8 gaaet tilbage til Kristiansfeld, atter set mig om der, været i Kirke og Kl. 12¹/₂ vandret over Stepping til Jels (3 stærke Mil), kom der Kl. 6, fortrinlig Kro, meget snurrig Aftenkommers med 2 Flensborger Kjøbmænd og en Husumer Studehandler, overnattet og der[fra] Tirsdag Morgen gaaet over Rødding til Hygom, 2 stærke Mil, tog ind hos Præsten, hvor jeg kom Kl. 9¹/₂ Formid., fandt godt Bekjendtskab der, blandt andet en Rus, Høebro, som talte meget om Studenterforeningen; om Eftermiddagen fik de mig til at vende tilbage til Rødding, ³/₄ Mil, til Hrn. Hardsvogt Hagedorn, ein fideles Haus, hvor der banketteredes, pokuleredes, dansedes, til næsten 12, vandrede saa atter til Hygom, passiarede der 1 Times Tid, gik saa til Sengs, stod op Kl. 4¹/₂ (føler Du ikke en vis Beundring?) og vandrede Kl. 6 (stiger ikke Din Beundring?) til Ribe (2 nederdrægtigt sandede Mil, navnlig den sidste), hvor jeg kom lidt over 9

(Du græder af Glæde), net og tilpas for at examinere 2 Præstebørn, som skulde i Skolen ... nu lever jeg hædret og beundret i Ribe²²⁾.

Vi glæder os med den udmærkede vandringsmand, der foretog sin begivenhedsrige rejse gennem Frøs herred i sommeren 1829. Sammen med ham forlader vi nu det landområde, som her har opholdt os, i håb om, at der i fremtiden stadig må findes folk, som vil føle berigelse ved at beskæftige sig med dets tillokkende historie og det rige forråd af minder, der er overleveret herfra.

NOTER

¹⁾ Sønderjydske Månedsskrift 1947, s. 168. ²⁾ Harrebyfundet er udførligt skildret af H. C. Broholm i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950, 28—32. ³⁾ Egekistefundet fra Jels er behandlet af C. Lund i Gustav Schwantes Geschichte Schleswig-Holsteins (Neumünster 1937), bd. I, 351—53. Jfr. Kolding Folkeblad 27/1 1938. ⁴⁾ Om Farrisskoven se K. M. Hermansens afhandling i Sønderjydske Månedsskrift 1947, 161—76. Endvidere Sønderjydske Månedsskrift 1/2, 1/3 1927, 1/1 1928. Dannevirke 5/9 1944 (Aug. F. S.). Hugo Matthiessen: Hærvøjen (1930), 116—120. ⁵⁾ Sønderjyske Stednavne II (1942), 505. Om Harreby se smst. 597—98. Jfr. H. V. Gregersen i Sønderjydske Aabøger 1956, 86.

⁶⁾ Udgivet af Svend Aakjær 1926—43. Heri er i bind II, 77—81 oplysninger om Frøs herred i middelalderen. Jfr. Mogens Lebech: Jyllands gamle Retskredse (Jyske Samlinger, 5 rk. II, 1935—36, 222, 343). ⁷⁾ Se Traps Danmark, 4. udgave, IX (1930), 164—194, om Frøs herred. ⁸⁾ Sønderjyske Stednavne II, 545, 547. ⁹⁾ Smst. III, 31. ¹⁰⁾ Sønderjydske Månedsskrift 1927, 133. 1942, 17—30.

¹¹⁾ K. M. Hermansen: Skodborg Sogn (1947), 12, 18. ¹²⁾ J. H. Byriel i Fra Ribe Amt 1912, 352—65. August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder (1926), 40, 156. Sønderjydske Aarbøger 1926, 118—20. Hejmdal 1/9 1932. Dannevirke 31/8 1943. Voldsteder og kirketomter er nævnt i Traps Danmark IX, 167, 176, 179, 193. I Sønderjydske Stednavne II, 504, 505, 509, 532, 534, 577, 598, 599, 604, 605, 609, 615, 620. Hans Pilegaard og August F. Schmidt: Fra Lintrup Sogn (1925), 12. ¹³⁾ Se herom Caroline E. Andersens værk: Grams Historie (1926). ¹⁴⁾ Se min bog: Fra Als (1951), 26—41. ¹⁵⁾ Landsbylovene udgivet i værket: Danske Vider og Vedtægter I—V (1903—38). Rødding-lovene er udgivet af Poul Bjerger i III, 575—84. De øvrige love er udg. af August F. Schmidt i bd. V 171—205. Sognefogedinstruksen fra Skodborg er offentliggjort i bd. V, 323—27. Skodborg grandevide har lærer K. M. Hermansen udgivet i sin bog: Skodborg Sogn (1947), 34—41. Smst., 144—47 har han optrykt sognefogedinstruksen fra 1813.

¹⁶⁾ Se nærmere mine bøger: Hegn og Markfred (1953) samt Byhyrder (1928). ¹⁷⁾ Jeg har nærmere gjort rede for Tiset-paragraffen i min bog: Studier i Vider og Vedtægter II (1951), 15—17. Heri, såvel som samme arbejdes bd. I (1937), findes ikke få forklaringer m. v. på enkeltheder i sønderjydske landsbylove (således om plantebede, malkepladser, fejsgruppen o. s. fr.). Pastor M. H. Nielsen har i Sønderjydske Månedsskrift 1936, 41—52 aftrykt og forklaret Rødding bykontrakt mod tyveri, indført i Frøs herreds retsprotokol fra 1794. Jfr. Studier i Vider og Vedtægter II, 117—18, 142. Byloven fra Rødding 1671 (og 1693) har intet om kontrakter mod tyveri. ¹⁸⁾ Jfr. hermed min bog: Oldermann og Bystævne (1945), med mange sønderjydske oplysninger. Hejmdal 21/10 1932. Dannevirke 27/9 1943. ¹⁹⁾ Se nærmere herom min afhandling: Mellem Gram og Ribe, med mange henvisninger, i Sønderjydske Aarbøger 1952, 28—103. Jfr. Hejmdal 27/5, 31/5 1952. Supplement til afhandlingen: Mellem Gram og Ribe findes i artiklen: Trilleploven i Sønderjylland (Sønderjydske Månedsskrift 1952, 171—74). ²⁰⁾ Om Frøs herreds gamle historikere: A. J. Marcussen, Hans Pilegaard, Thøste Thøstesen, Olav Iversen Kjems, Hans Kau, Peter Eliassen og Evald Tang se min bog: Sydøstjyllands historikere (1959), 9—12, 32—39, 136—38. Her er også omtalt Arne Fog Pedersens bog om Rødding højskoles historie, udsendt 1944 i anledning af højskolens hundredårs jubilæum samt Jørgen Bukdahls mindeværk: Langs en gammel grænse (1947). Jfr. Dannevirke 8/11 1943. Om lærer K. M. Hermansen, Skodborg, se Dannevirke 18/7 1956.

²¹⁾ Om sagnlokaliteten Jonashul i Hjortvæd å se Die Heimat 1931, 60. Sønderjydske Månedsskrift 1945, 140—43. Se også afhandlingen: „Ad Aaen fra Rødding til Ribe“ (Jul i Vestjylland 1954, 18—24). Slægten Kloppenborg er der givet oplysninger om, med mange noter, i Sønderjydske Må-

nedsskrift 1944, 183—88 og 1945, 125— . Aarhus Stiftstidende 10/1 1947 (Aug. F. S.). Slægten Colding fra Skrave er skildret i R. Volfs bog: Stamtavle over Anders Coldings Slægt fra Skrave (1906), jfr. Kolding Folkeblad 17/12 1941. Slægten Høyer har Jeppe N. Juhl udarbejdet en stam-tavle over, udkommet 1950. Heri er omtalt mange folk fra Frøs herred. ²³⁾ Kommentar til Peter Adlers brev: Præsten i Hygum her F. T. Hertelsen, præst der 1805—35. Rus Høsbro må være Carl Emil Høgsbro, f. 1809 i Rødding, student 1828, død 1847. Herredsfoged Hagedorn i Rødding, der skildres som noget udsvævende og letsindig, ejede 1829—36 den gård i Rødding, der senere blev indrettet til højskole. Se August F. Schmidt: Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen (1937), 29, 98. Jfr. om egnen Thorvald Møllers bog: Paa Strejftog i Amtet (Haderslev, 1913). Sprogforeningens Almanak 1956, 16—22. Hejmdal 4/10 1928 (om den gamle studevej).

OM DANNEBROGSFANER

på alter og prædikestol i Tønder kirke

Af lektor Kaj Sieverts

Den, som i genforeningsåret fik forevist Tønder kirke af den tyske kirke-tjener Harzig, vil måske erindre, at han omhyggeligt indskærpede, at det flag, som kristusfiguren bærer i venstre hånd såvel over alteret som over prædikestolen, var fredsflag. Og ved sidste tyske forfærdelige restaurering havde man da også gjort, hvad man kunne, for at gøre de pågældende faner så ukendelige som muligt ved at male dem over med en mørkerød farve med et kun svagt antydet kors. Mandens iver gjorde en mistænksom. Så meget var altså givet, at iagttagere uden nødvendige kommentarer simpelt hen opfattede fanerne som dannebrogflag, og at visse folk har følt sig ubehageligt berørt derved, mens det for os danske følte som ganske naturligt, at Brorsons gamle prædikestol og alter var smykket med vort nationale symbol med sit korsmærke.

Men sagen har åbenbart to sider: dels hvordan kirkefolket opfattede flagene, dels hvad de, der i sin tid satte dem op, mente dermed. Dokumenterne svigter os, men måske kan selve kirkeinventaret alligevel fortælle lidt om, hvorfor flagene netop er blevet anbragt der.

Såvel alteret som prædikestolens hat er skænket af amtsforvalter Jürgensen og borgmester v. Hatten lidt ind i 1700-tallet. Netop 1713 var kongelige tropper rykket ind i Tønder for at blive der, og da denne tingenes tilstand var blevet anerkendt ved freden i Frederiksborg 1720, kom kongelig majestæt og hans gemalinde selv til de tidligere gottorpske egne for at blive hyldet af sine nye undersåtter. Til minde om denne hyldning sattes de kongelige navnetræk på vestgavlen af Løgumkloster kirke, over døm-husets port sammesteds og på de fornemste stole i Tønder kirke henholdsvis på mands- og kvindesiden, og samtidig udgik kongelig ordre til, at alle hertugelige våben skulle erstattes med kongelige på offentlige bygninger. Mon man ikke har lov til at kombinere flagene på prædikestolens hat og alteret — og så dette kongelige besøg?

Eller er det sådan, at provst Samuel Reimarus i Tønder, der uden videre underskrev edsaflæggelsen til kong Frederik, mens hans kollega i Åbenrå, provst Koch, tøvede seks uger, før han faldt til føje, har ønsket at give udtryk for sin loyalitet overfor sin nye konge, ved at foranledige de to flags anbringelse? Mærkeligt er det nemlig, at den kongerigske Møgeltønder

Korsbanneret på kirkens ældste epitafium.

kirke ikke ejer sådanne flag, men det har jo altid været sådan, at de karske haver ikke lægedom behov.

Hvorfra har da Tønder provsten fået sin idé? Her kan det oplyses, at fra gammel tid har det været brugt, at rigets ærkebiskop overrakte den nye konge rigets nationale symbol i form af en dannebrogsfane, når han blev hyldet, „symbolet på den højeste myndighed til at samle riget og folket indad- og udadtil“. Mon ikke Sønderjyllands biskop Thomas Clausen ved denne lejlighed kan have genoptaget denne smukke gamle skik, samtidig med, at han ved arvehyldningen i Slesvig udtalte, at „det var Gud, der afsatte og indsatte fyrster, og som havde magt til at give kongeriger og fyrstedømmer til, hvem han ville.“ Så meget mere som netop Slesvig domkirke udpeges som gemmested for den originale himmelfaldne fane fra 1219, hvis sidste rester siges at være gået tabt i Slesvig c. 1660, efter at ditmarskerne havde slået klo i den 1500, men måtte aflevere resterne 1559.

Dertil kommer, at provst Reimarus yderligere kan have fået en inspi-

ration gennem de berømte Ejder- og hyldningsbægre fra 1721. Under hyldningen i Slesvig eller senere kan han vel have haft lejlighed til at se eller høre om disse guldbægre. Det første, Ejderbægeret, til minde om kongens endelige ægteskab med Dronning Anna Sophie i 1721, det andet dronningens gave til ham på 50 års-dagen samme år til minde om de gamle landsdeles genforening. På Ejderbægeret ser man flodguden hvilende ved en kejt. I hånden bærer han et flag, ovenover står teksten: „Fra kong Frederiks arverige, Ejderstrømmen ej vil vige.“ På en samtidig præget medaljon, er dannebrogspanen rykket op på et slot, Kronborg, mens Ejderguden, der hviler i forgrunden, har beholdt en genstand med de to slesvigske løver. Denne genstand minder mest om en spade, men forskere har kaldt den et ror.

Nu er det ikke min mening at påstå, at provst Reimarus har taget den Ejdergud, iført ham kristeligt klædebon for derefter med sin dannebrogspane at udtrykke sin og provstiets præsteskabs loyalitet, men mon det ikke er tænkeligt, at den gode provst har villet give udtryk for sin taknemmelighed over den skånsomme måde, hvormed det nye regimente optrådte, ved at sætte Dannebrog på sin prædikestol og sit alter.

Man kan måske også erindre sig, at man i den tidligere hertugelige Hostrup kirke nu ved restaureringen har afdækket et billede af et orlogsskib med to dannebrogflag, stammende fra 1726. Og morsomt nok kan man se en tidligere ligsten over Sønke Thomsen fra Rødenæs, den tjener nu som flise ved køkkenindgangen til Aventoft præstegård, hvorpå en figur i venstre hånd bærer et splitflag nøjagtigt som på prædikestolen i Tønder kirke, og på stenen kan man tydeligt læse årstallet 1700, vistnok 20, mens det sidste tal er ulæseligt.

Når man har forsøgt at kalde flagene fredsflag, vil man ialtfald have vanskeligt ved at forklare, hvorfor man i Hostrup anbragte dem på et krigsskib. En stolt fregat plejer just ikke at føre fredsflag. Og morsomt nok oplystes det for et halvt årstid siden i Jydske Tidende, at man nede i en kirke i Ejdersted havde givet et lignende banner en ekstra blå stribe, så kunne det da ihvertfald ikke mistænkes for at være Dannebrog. Men det lå ligesom i tiden, at man brugte korsbanneret til udsmykning.

Hvad nu end giverne har ment, tilskuerne i dag vil i hvert fald efter den skønne oppudsning, som sidste restaurering betød, føle sig hilset af vort lands ældgamle flag med korsmærket, når hans blik rettes mod prædikestol eller alter i Tønder kirke.

GRUNDTVIG OG GARDTHAUSEN

Et „brobygningsforsøg“ i 1820'erne

Af Jens Lampe

I en tid da der drøftes „Front og Bro“-tanker og nye faser, kan det måske være på sin plads at henlede opmærksomheden på et forsøg på „brobygning“ i begyndelsen af forrige århundrede, som ikke faldt særligt heldigt ud.

Initiativet blev taget af en kgl. toldforvalter og justitsråd *Hans Gardthausen* i Kappel ved Slien. Han var født d. 22. oktober 1768 i Jevestedt, Rensborg amt, umiddelbart syd for Ejderen; lærer ved friskolen i Kiel 1797; revisor i det kgl. slesvig-holstensk-lauenborgske kancelli i København 1803; toldforvalter i Kappel 1809—45. Han tilhørte „den tredje retning“, d. v. s. det borgerskab, som — stående i datidens helstatsatmosfære — søgte at forbinde kærligheden til tysk sprog og dannelse med troskab mod den danske stat og konge. Den 12. maj 1822 sendte han et brev til N. F. S. Grundtvig (Grundtvigsamlingen, Det kgl. Bibliotek, nr. 429), hvori han meddeler, at han agter at udgive et tidsskrift, en „Musenalmanach“, som skal indeholde både tyske og danske bidrag. I brevet udtrykker han sin beundring for Grundtvig og beder om tilladelse til at oversætte hans „geniale digte“ „Påskeliljen“ og „Napoleon Bonaparte“ til den lille „Taschenbuch“, som skal bære navnet „Eidora“. Gardthausen opridser formålet med skriftet på sit patetiske tysk således: „Eidora“ skal ikke længere adskille, men forbinde, den skal blive en åndelig bro, hvorpå de to kraftige, herlige nationer rækker hinanden broderhænderne til et evigt forbund“.

Toldforvalteren i Kappel må åbenbart have læst Grundtvigs tidsskrift „Danne-Virke“, som udkom i årene 1816—19 og hvori „Påskeliljen“ havde været trykt i 1817. Digtet giver udtryk for Grundtvigs håb om en opstandelse af kristenlivet og folkelivet i Danmark. Svaret fra Grundtvig er en elskværdig, men tydelig afvisning. (Breve fra og til N. F. S. Grundtvig II (1821—1872) udgivne af Georg Christensen og Stener Grundtvig, København 1926):

1822.

Høistærede!

At jeg behagelig overraskedes ved Deres meget Ærede af 12te dennes derfor kunde vel min Egenkiærlighed alene borge; thi den maatte i al Fald indskyde mig det Ønske at finde nogle Læsere i Tyskland, da jeg der fandt Recensenter, som neppe var det. Da nu tillige Deres Valg er faldet paa Stykker, som ogsaa efter mine Tanker, vise min Skrivemaade for Tydskland fra den fordelagtigste Side, og da det er øjensynligt, at De oversætter con amore, beder jeg Dem modtage min uskrømtede Tak for den Kiærligheds-Giærning; en Tak jeg kun opfordres til at fordoble, hvis De skulde

finde Dem skuffet i det Haab, at Høitydskerne gjerne vil høre, hvad jeg har at sige. Oprigtigt talte, tør jeg i den Henseende ei spaa Dem megen Glæde, eller Eidora i det Hele den gode Modtagelse i Germanien, De haaber, og vel ikke uden Føie finder sømmelig. Der ere Skillerum mellem Nationerne, som ei kan nedbrydes uden dermed at den ene gaar til Grunde, og af det Slags turde Murene være, som adskiller det egentlige Tydskland fra Danmark i Aandens Verden, Grund-Forskielligheder nemlig i Characteren, som kun udslettes med den. Imidlertid: en god Villie, siger Ordsproget, drager et stort Læs, saavidt som Odin kaldes Wodan, hører Tydsk og Nordisk unzægtelig sammen. Tydske Bøger have virket paa os, at den Tid vel sagtens engang maa komme, at Danske dog igien virke lidet paa Tydskerne, forgiæves vil Deres Bestræbelser da ingenlunde være, og med den Overbevisning at et Foretagende er godt og gavnligt, maa vi lære at trøste os, især naar det ligger i Sagens Natur, at Udfaldet ei kan vorde glimrende, og det er i det mindste min Troe, at hvad der kommer fra Danmark glimrer aldrig i Tydsklands Øine, ikke selv da, naar det stemples der som ægte Guld.“

— Der udkom kun fire årgange — 1823—26 — af „Eidora“, så delte vandene sig. Sammenlignet med andre af samtidens tidsskrifter var det smukt og smagfuldt udstyret. I forordet til 1. årgang skriver Gardthausen, at det ville glæde ham, „om „Eidora“, den germansk-skandinaviske najade, kunne bidrage til at fremme det åndelige samkvem mellem to hinanden venligsindede og beslægtede folk og til stadig at gøre dette samkvem in-timere“. Det første digt er en hymne på tysk: „Nymfen Eidora til landsmoderen“ (dronning Marie Sofie Frederikke af Danmark), som kaldes „den ædle beskytterinde af alt det gode og skønne“. Årgang 1825 indledes med et højstemt digt „Til Eidora“, hvori prises freden og fordrageligheden mellem danske og tyske, „som jo kun sproget adskiller“. Om Ejderen: ... „Ej grænse mere, men broen, være Ejderen, som Danmark og Tyskland enige hilser, som forlener det mildere syden med nordlandets kraft. Modtag du begges velfortjente krans og grundlæg forbundet varigt, fra det stormomsuste sund til Elben og længere bort“.

2. årgang er tilegnet kong Frederik VI, „dem Vater des Vaterlandes“ og indeholder et hyldestdigt til ham. Måske er ingen dansk konge blevet hyldet så inderligt og kraftigt som i dette digt!

3. årgang er tilegnet kronprinsse Caroline og 4. årgang prinsesse Vilhelmine.

Blandt de mere kendte bidragydere er *Jens Baggesen*, *B. S. Ingemann* (bl. a. „Fred hviler og by og land“, oversat af Gardthausen), *Adam Oehlschlæger*, *Schack Staffeldt* og *Frederik Høegh-Guldberg*, en søn af statsmanden, der deltog i sammensværgelsen mod Struense. Desuden skal nævnes *Juliane Marie Jessen*, en søster til chefen på lineskibet „Prins Christian Frederik“, som gik tabt i slaget ved Sjællands odde 1808. Hun er repræ-

senteret med digtet „Danmark! Danmark! Hellige Lyd!“, som nu er forlængst glemte, men som i sin tid blev nr. 1 i en kappestrid om en nationalsang, som arrangeredes af „Selskabet til de skønne Videnskabers Forfremmelse“, og hvori Oehlenschläger deltog med „Der er et yndigt land“ — uden at vinde!)

Første vers lyder således på tysk:

„Dania, Dania! heilger Klang!
Himmelsgesang!
Hebe dich freudiger, klopfende Brust,
Dania, Dir schwellt in Gesängen die Lust.

Die Sage nennt in uralten Lied
Dich Ruhmesland;
ich nenne Danias gepries'nes Gebiet
mein Vaterland!“

Der er bidrag af *Frederikke Brun, Wilh. von Warnstedt* (hyldest til øen Tåsinge), *Carl von Schirach, Ludwig August Gülich* (født i Flensborg), *Balthasar Georg Franzen* (død som præst i Sørup 1837; skrev 1812 „Die Danebrog. Ein historisches Gedicht“, hvori han bruger udtrykket „die alte teure Landesfahne“). *Georg Jacobsen* (født 1765 i Lyshøj og død 1842 som provst i Grunmtoft på Angel), der i 1811 digtede en „Jubelgesang glücklicher Dänen“, men som i 1848 gik over til slesvig-holstenerne og forfattede slagordet, som i afstemningstiden blev draget frem igen:

„Gott wolle uns behüten,
dass wir nicht werden Jüten!“

De fleste bidragsydere priser — på begge sprog — fædrelandet Danmark, dets kongehus og stormænd. I 1824 hyldes således i et tysk digt den nørre-jyske adelsmand *Niels Ebbesen* fra Nørre-Is, „vort fædrelands redningsmand i nødens stund“.

„Eidora“ bringer også kobberstik af *Thorvaldsens* Mercur, tegnet af *Bissen* samt en reproduktion af *Eckersbergs* illustration til Oehlenschlägers „Aksel og Valborg“.

Tidsskriftet havde abonnenter overalt i helstaten, dog flest i hertugdømmerne. I Gardthausens egen by, Kappel, var der det sidste år 28, nemlig 1 købmænd eller handlende, 2 toldembedsmænd, 2 enker, 3 håndværkere, 2 læger, 1 postmester, 1 apoteker, 2 teologiske studenter og 3 kommunale tjenestemænd, altså overvejende folk af den såkaldte „dannede mellemstand“, den, der senere (for Sydslesvigs vedkommende) blev så betaget af tysk kultur og liberalisme, at den glemte sin oprindelse og stort set gik med i den slesvig-holstenske bevægelse. Om Gardthausens reaktion overfor røret i 1830, da Uwe Jens Lornsen rejste det slesvig-holstenske spørgsmål i skriftet „Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein“, vides intet sikkert. Professor *Christian Paulsen* besøgte ham i Kappel i 1838

og omtaler ham i sin dagbog som en „Daneven“, men Gardthausen døde inden striden mellem dansk og tysk for alvor brød ud i lys lue. Et og andet tyder dog på, at dragningen mod det tyske var stærkest hos ham.

En af hans sønner, *Gustav Waldemar Gardthausen* (født den 4. april 1807 i København) blev medlem af den slesvig-holstenske landsforsamling 1848—51 og indsattes 1864 af preusserne som sognepræst i det rent danske sogn Ulkebøl på Als, hvor han døde 1872. Ved indvielsen af det tyske monument ved Arnkilsøre (til minde om overgangen til Als den 29. juni 1864) skrev han følgende svada:

„Wilhelm ... stürmt auf Alsens Flur,
drückt auf euch seinen Stempel,
und deutsch ist die Skriptur.
Bei Arnkiel seht das Zeichen stehn
auf grünem Siegesplan ...
das sollen Freund und Feinde sehn
und sollen's lassen stahn.“

Man har ikke efterfulgt hans formaning. Som bekendt blev monumentet sprængt i luften i de bevægede majdage i 1945. Det samme var tilfældet med det prangende sejrsmonument på Dybbøl Banke. Da det i sin tid blev indviet, digtede samme Gardthausen:

„Strahle weit auf Land und Meere,
Siegesmal des Heldentums ...
Künde laut, auf dieser Erde,
deutsches Reich, stiegst du empor.
Hier der Stein, den Gottes Wille
dir zum Grundstein auserkor.“

En dybere tilegnelse af nordisk kultur, endsige rodfæstethed i det danske, kan sognepræsten i Ulkebøl altså ikke have fået i sit hjem. Grundtvig havde set klart og rigtigt, da han i 1822 svarede faderen. Modsætningen mellem dansk og tysk folkelig kultur var for stor. Frontstillingen (som Grundtvig indtog, da han startede „Danne-Virke“) var mere nødvendig end broen. Udfra en ny opfattelse af hvad et folk er og en dybere forståelse af modersmålets enestående betydning gav han inspirationen til den folkelige vækkelse, som kaldte det indslumrede folkesind til live i Nord-slesvig. Kun ved at vende tilbage til det oprindelige og ægte kunne sønderjyderne finde deres egen naturlige folkelighed og kun således kunne de bringe deres nabofolk noget værdifuldt og slå bro over grænsen til fælles gavn. Selv om Grundtvig indså frontstillingens nødvendighed, var han ikke „nationalist“. Han vendte sig tværtimod mod tidens „ugudelige nationalisme“. I „Danskeren“ skrev han følgende: „Folkene maae ingenlunde hade, ødelægge eller opsluge hverandre, men skal som Grene paa det samme Træ, hjælpes ad til at modstaae Storme, vinde Læ og give Skygge, mens hver

har sine egne Blade, Blomster og Frugter“, og i 1850 minder han i samme blad om, at han „ikke personlig har det mindste Udestaaende med Tydsken og Tydskheden, naar de blot vil holde dem paa deres eget og hverken fortrænge, forkue eller forvanske Dansken eller Danskheden paa sammes tarvelige Enemærker. Videre kan Forsonligheden umuelig gaae uden at opgive Dansken og Danskheden“. —

Anmeldelse

Olav Christensen: Haderslev Bys Håndværk

Bjørn Svensson: Sparekassen for Haderslev Byes Omegn

I dette efterår er udkommet to bøger til belysning af Haderslev bys historie, begge foranlediget af et 100 års jubilæum, henholdsvis for Haderslev Håndværkerforening og for Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. Frem for at skildre håndværkerforeningens historie får Olav Christensen lejlighed til at fortælle om håndværkets vilkår i byen lige fra stadsrettens dage og op til i dag. Det er nyttigt og interessant at følge en bys historie set fra en så vigtig side som håndværkets. Det er et stort emne at behandle på en begrænset plads, og det mærkes til tider, at det er vanskeligt at sammenarbejde de enkelte meddelelser til et tidsbillede og samtidig give lidt af baggrunden i den almindelige historie. Bedst er i så henseende nok skildringen af Hansborgtiden, men også de senere afsnit indeholder adskilligt nyt. Det må siges, at opgaven er løst på en god måde, og det er blevet til en bog, som man læser med fornøjelse.

Også Bjørn Svensson forsøger, og med afgjort held, at give et tidsbillede i sin bog til sparekassens jubilæum. Dog går han af gode grunde ikke væsentlig længere end 100 år tilbage, men indleder med i et par kapitler at give den nationale baggrund for sparekassens oprettelse. Det er den erfarne journalist, der her tager fat, fanger læserens interesse og fastholder den, til man er langt inde i læsningen. Også fortsættelsen er god og velskrevet tidshistorie, der følger sparekassens udvikling i nøje tilknytning til tidens økonomiske og nationale forhold. Derfor har også denne bog mere almen og varig betydning, end anledningen kunne give indtryk af.

Begge bøger er velillustrerede og fra forlagenes side smukt udstyrede.

N.

Vi minder om Danmarks Riges Breve (Sønderjylland) bd. 2.1 1250—1265, bd. 2.2 1266—1290, bd. 2.3 1291—1305, bd. 2.4 1306—1313, bd. 2.5 1313—1322 og bd. 3.1 1323—1332, der kan fås portofrit tilsendt for 1 kr. pr. hæfte. (Se decembernummeret 1956).

Red.

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største Blad
Nykøbing F.

A-S FAXE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16 Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK

97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Svend Kirchheiner
aut. Installatør

Vesterg 7 . Tønder . Tlf. 22045

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

Støt vore annoncører

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns

Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik- højskole Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

VALLEKILDE Folkkehøjskole

Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

Haslev Gymnasium

Kostskole for Dreng

Eksamensret til Møllemskole-, Reol-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Her
vendelse til

Peter Kæst
Rektor, Haslev

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Paul Thomsen

Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

Brede Sogns Spare- og Laanekasse

Bredebro tlf. 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn

GRAM

KOLEANLÆG

Brødrene Gram A/S
Vojens

Graasten Andelsslagteri

MORSØ STØBEGODS
AKTIESELSKABET

N. A. Christensen & Co.
Kongelig Holleverandør
NYKØBING MORS

Bogtryk . Bogbinder

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 2150

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste Blad

HORSENS HAVN

Aksel Michelsen

Kul- og Trøiestand
Tønder Telefon 21111

- ◆ Mange moderne Stykgodskraner.
- ◆ 7,00 m Vanddybde.
- ◆ Havnen kan besejles Dag og Nat.
- ◆ Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.